

O'ZBEKISTON: ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOT MASALALARI

SAID AHMADNING “KIPRIKDA QOLGAN TONG” QISSASIDA JOY NOMLARINING MILLIY MADANIYATNI TASVIRLASHDAGI AHAMIYATI

Roziqov Abdixolixoja Usmon o'g'li

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi 2-kurs
magistranti*

roziqovabduxolixoja@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Said Ahmadning “Kiprikda qolgan tong” qissasida qo'llangan joy nomlarining lingvopoetik xususiyatlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Asarda uchraydigan Toshkent, Farg'ona, Qo'qon, Quva, Olchin, Sirdaryo kabi toponimlar milliy madaniyat, hududiy identitet va tarixiy xotirani ifodalashda muhim badiiy vosita sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijasida aniqlanishicha, qissadagi joy nomlari oddiy geografik birlik emas, balki milliy ong va estetik tafakkur tashuvchisi bo'lib xizmat qiladi. Ular badiiy makonni real asosda qurish, voqealarning hayotiyligini ta'minlash, qahramon ruhiyatini ochish hamda dramatik keskinlikni kuchaytirishda faol ishtirok etadi.

Kalit so'zlar: toponim, lingvopoetika, badiiy makon, milliy mentalitet, hududiy identitet, tarixiy xotira, qissa.

Badiiy asarda makon tasviri voqelikni jonlantirish, obrazlarni real hayot bilan bog'lash va milliy ruhni ifodalashda muhim omil hisoblanadi. Makon – bu shunchaki voqealar sodir bo'ladigan geografik nuqta emas, balki asarning ichki mazmunini shakllantiruvchi estetik kategoriya, badiiy tafakkurning muhim komponentidir. Ayniqsa, Said Ahmadning “Kiprikda qolgan tong” qissasida makon tasviri kompozitsion butunlikni ta'minlovchi va g'oyaviy yukni ko'taruvchi asosiy vositalardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Qissada joy nomlari tasodifiy qo'llanmagan. Har bir toponim ma'lum semantik vazifani bajaradi va voqealar rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Muallif real geografik hududlarni tilga olish orqali badiiy makonni hayotiy asosda quradi. Natijada asarda tasvirlangan voqealar o'quvchi ongida ishonchli va tabiiy qabul qilinadi. Real makon bilan bog'langan tasvir milliy muhitni, ijtimoiy sharoitni va tarixiy davr ruhini aniqroq ifodalash imkonini beradi.

Toponimlar asarda lingvopoetik vosita sifatida xizmat qiladi. Ular orqali muallif milliy mentalitet, hududiy o'ziga xoslik va tarixiy xotirani badiiy shaklda aks ettiradi. Masalan, poytaxt va viloyat, qishloq va shahar qarama-qarshiligi orqali jamiyatdagi ijtimoiy tafovut, insonning ichki kechinmalari va maqsad sari intilishi ifodalanadi. Shu jihatdan makon tasviri faqat fon vazifasini bajarmaydi, balki obraz xarakterini ochishda faol ishtirok etadi.

Asarda makon har doim qahramon taqdiri bilan uzviy bog'liq holda



O'ZBEKISTON: ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOT MASALALARI

beriladi. Qahramon qayerda bo'lsa, uning ruhiy holati, qarashlari va hayotga munosabati ham o'sha makon bilan uyg'unlashadi. Bir makondan boshqasiga ko'chish esa ko'pincha ichki o'zgarish, ma'naviy o'sish yoki sinov jarayonini anglatadi. Demak, makon dinamik xarakterga ega bo'lib, voqealar rivoji bilan birga ma'no kasb etadi.

Har bir joy nomi voqealarning ichki mazmunini ochish, ruhiy holatni ifodalash yoki tarixiy xotirani jonlantirishga xizmat qiladi. Makon orqali muallif milliy qadriyatlarni, turmush tarzini, odamlar o'rtasidagi munosabatlarni ko'rsatadi. Natijada toponimlar badiiy matnda ko'p qatlamli semantik birlik sifatida namoyon bo'ladi: ular bir vaqtning o'zida geografik, ijtimoiy, psixologik va estetik ma'no yukini ko'taradi. Shu bois "Kiprikda qolgan tong" qissasida makon tasviri asarning g'oyaviy-estetik yaxlitligini ta'minlovchi omil sifatida qaraladi. Toponimlar milliy madaniyatni ifodalash, voqelikni ishonarli tasvirlash va qahramon ruhiyatini chuqur ochib berishda muhim lingvopoetik ahamiyat kasb etadi.

Qissada Farg'ona vodiysi nafaqat geografik hudud sifatida, balki ijodiy va ma'naviy makon sifatida ham tasvirlanadi. Bu yerda ishlatilgan toponim – "Farg'ona" – tilshunoslik jihatidan hududiy identitetni belgilovchi semantik vosita sifatida qaraladi. Toponim o'z ichiga hududning tabiiy-geografik xususiyatlarini, ijtimoiy va madaniy kontekstini oladi va o'quvchida shu makon bilan bog'liq mental tasavvurlarni uyg'otadi.

Tilshunoslik nuqtai nazaridan, "Farg'ona vodiysi" iborasi matnda semantik markerni hosil qiladi. Bu markerdan foydalanish orqali muallif qahramonlarning ijtimoiy va shaxsiy xatti-harakatlarini hudud bilan bog'laydi. Masalan, qishloq aholisi, dalada mehnat qilayotgan dehqonlar yoki madaniyat maskanlarida uchraydigan ziyolilar tasviri Farg'ona toponimi bilan mustahkamlanadi. Shu tariqa, hududiy nomlar yordamida matnda kontekstual semantik qatlam yaratiladi.

Shuningdek, tilshunoslik nuqtai nazardan qaraganda, Farg'ona toponimi pragmatik va stilistik funksiyalarga ega. Pragmatik jihatdan, u o'quvchining matn bilan bog'lanishini kuchaytiradi, hududni vizual va hissiy jihatdan tasavvur qilinishini ta'minlaydi. Stilistik jihatdan esa, vodiy nomi matnga lokal rang-baranglik kiritadi, matnni milliy madaniyat va an'analarga boy qiladi. Shu bilan birga, bu toponim qahramonlarning ichki dunyosi va ularning ijtimoiy mavqeini aniqlashda ham vosita sifatida xizmat qiladi.

Toponimning qo'llanishi hududiy identitetning shakllanishida ham muhim ahamiyatga ega. Lingvistik tahlil nuqtai nazaridan, qahramonlarning til va nutqdagi xatti-harakatlari, muloqotdagi leksik va frazeologik birikmalar, dialektal yoki lokal leksika elementlari Farg'ona vodiysi makonida kontekstual rangini oladi. Masalan, qishloq aholisining kundalik so'zlashuvi yoki ziyolilarning intellektual suhbatlaridagi terminologiya o'quvchida hududning madaniy va ijtimoiy xususiyatlarini sezdiradi.



O'ZBEKISTON: ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOT MASALALARI

Demak, tilshunoslik nuqtai nazaridan “Farg‘ona vodiysi” toponimi faqat geografik nom emas, balki matnda semantik, pragmatik va stilistik qatlamlarni birlashtiruvchi muhim badiiy vosita sifatida namoyon bo‘ladi. U qahramonlarning ichki dunyosi, ijtimoiy mavqei va madaniy identitetini ifodalashda markaziy rol o‘ynaydi, shuningdek, o‘quvchida milliy mentalitet va hududiy ongni shakllantiradi. Shu jihatdan qaraganda, toponim matnda hududiy identitetni ifodalovchi lingvopoetik vosita sifatida badiiy mazmunni boyitadi.

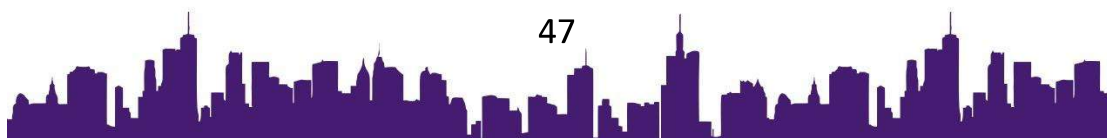
Toponimlar badiiy matnda nafaqat makonni aniqlash vositasi sifatida, balki voqealarga tarixiy va madaniy chuqurlik bag‘ishlovchi lingvopoetik birlik sifatida ham xizmat qiladi. Masalan, qahramonlar harakati, ularning psixologik holati va ichki tajribalari bilan birga makon ham o‘zgaradi; bu esa matnga ma’naviy va semantik qatlamlar qo‘shadi. Shu nuqtai nazardan, Qo‘qon toponimi faqat geografik joy nomi sifatida emas, balki tarixiy xotirani jonlantiruvchi va o‘quvchida vaqt va makon tuyg‘usini uyg‘otuvchi lingvopoetik birlik sifatida namoyon bo‘ladi.

Lingvistik jihatdan qaralganda, toponimning badiiy matndagi ishlatilishi ikki asosiy funktsiyani bajaradi: birinchisi, makonning konkretlik darajasini oshiradi va voqealarni aniq joy bilan bog‘laydi, ikkinchisi, tarixiy kontekstni eslatadi va o‘quvchiga zamonning, ijtimoiy va madaniy sharoitlarning sezilarli qatlamlarini etkazadi. Shu tariqa, Qo‘qon nomi nafaqat joy nomi sifatida, balki o‘zining semantik va pragmatik yuklamasi bilan qahramonlarning ichki dunyosi va badiiy voqelik bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan lingvopoetik vosita sifatida xizmat qiladi.

Bundan tashqari, toponimning badiiy matndagi ishlatilishi qahramonlarning xarakteri va ruhiy holatiga ham aks etadi. Qahramon harakatda bo‘lgan sari makonning tasviri o‘zgarib, uning ma’naviy o‘sishi yoki ichki qarama-qarshiliklari bilan uyg‘unlashadi. Shu ma’noda, Qo‘qon nomi tarixiy xotirani jonlantiruvchi, vaqt va makon qatlamlarini uyg‘unlashtiruvchi lingvopoetik birlik sifatida badiiy matnga chuqur estetik va semantik qatlam qo‘shadi.

Toshkent qissada nafaqat makon sifatida, balki voqea va qahramonlarning psixologik hamda ijtimoiy tajribalarini aks ettiruvchi semantik maydon sifatida gavdalanadi. Bu yerda poytaxt shahrining tasviri soddadan murakkabga qarab qatlamlashadi: u qahramonning imkoniyatlar olami, intilishlar markazi va shuningdek, ijtimoiy sinov maydoni sifatida namoyon bo‘ladi. Toshkentning shunday dramatik pozitsiyasi qissadagi makonni faqat fon sifatida emas, balki voqea rivojida faol ishtirok etuvchi element sifatida ko‘rsatadi.

Qahramonning poytaxtdagi faoliyati, mehnatga bo‘lgan munosabati, duch keladigan qiyinchilik va sinovlari orqali Toshkent shahrining estetik va semantik salmog‘i oshadi. Til nuqtai nazaridan qaraganda, “Toshkent” toponimi matnda markaziy semantik rol o‘ynaydi, chunki u qahramonning harakatlari va rivojlanishi bilan bog‘langan. Bu yerda toponimning metaforik



funksiyasi ham seziladi: u taraqqiyot, harakatlilik va ijtimoiy faollik timsoli sifatida ishlatiladi, shuningdek, qahramonning psixologik holati va ichki kurashlarini aks ettiradi.

Lingvistik jihatdan Toshkent nomi matnda referential (ko'rsatish) va konnotativ (ma'no va timsol) funksiyalarni bir vaqtning o'zida bajaradi. Bir tomondan, u konkret geografik obyekt sifatida voqealar kontekstini belgilaydi; boshqa tomondan esa, qahramonning imkoniyat va cheklovlarini, ijtimoiy ierarxiyadagi o'rnini, shuningdek, shahar bilan bog'liq ijtimoiy va madaniy hodisalarni ramziy ravishda ifodalaydi.

Shuningdek, qahramonning Toshkentdagi hayotiy tajribalari orqali makon dramatik kuchga ega bo'ladi. Bu kuch qahramon taqdiridagi burilishlar, muammolarni yengish va o'sish jarayonlarini vizual va semantik jihatdan mustahkamlashga xizmat qiladi. Natijada, toponim voqealar rivojiga estetik ta'sir ko'rsatib, matnga ritmik va strukturaviy barqarorlik olib kiradi, voqea chizig'i bilan makon o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni kuchaytiradi. Toshkent qissada shunchaki joy nomi emas, balki qahramonning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishining, dramatik konfliktlarning, shuningdek, voqea estetik strukturasi va semantik qatlamining markaziy elementi sifatida tilshunoslik va badiiy nuqtai nazardan muhim ahamiyat kasb etadi.

Olchin nomi qahramonning ichki kechinmalari bilan uzviy bog'langan bo'lib, u nafaqat oddiy antroponim sifatida, balki badiiy matnda psixologik va semantik funksiyani ham bajaradi. Tilshunoslik nuqtai nazaridan qaraganda, bu nom onomastik vosita sifatida qahramon ruhiyatini aks ettirishga xizmat qiladi. Shu ma'noda Olchin nomi qahramonning his-tuyg'ulari, ichki iztiroblari va qarama-qarshiliklarini yorituvchi lingvopoetik elementga aylanadi.

Bundan tashqari, Olchin nomi bilan bog'langan makon tasviri ham psixologik ahamiyatga ega. Toponim sifatida makon qahramonning ichki dunyosini ramziy qiladi: tor, cheklangan yoki siqilgan makon qahramonning ruhiy holatini, ichki iztirob va tashvishlarini aks ettiradi. Bu hol, o'z navbatida, matndagi semantik ko'p qatlamlilikni ta'minlaydi: makon nafaqat tashqi voqelikni, balki qahramonning ichki kechinmalarini ham ifodalaydi.

Shuningdek, tilshunoslik tahlili nuqtai nazaridan, Olchin nomi fonetik va morfologik jihatdan ham qahramon tasviriga mos keladi. Masalan, "Olchin" so'zidagi yumshoqlik va ohangdoshlar kombinatsiyasi ma'lum darajada noaniqlik, xiralik va ichki o'ylanishni ta'kidlaydi. Shu tarzda, nomning fonosemantik xususiyati qahramonning ruhiy kechinmalarini mustahkamlaydi.

Xulosa qilib aytganda, Olchin nomi matnda ikki darajada faoliyat yuritadi:

1. **Psixologik daraja** – qahramonning ichki kechinmalarini, shubha va umidlarini ochib beruvchi vosita.

2. **Semantik va stilistik daraja** – matnning badiiy strukturasi va makon tasviri bilan uyg'unlashib, qahramon obrazini yanada boy va chuqur qiladi.



Shunday qilib, Olchin nomi oddiy ism bo'lib qolmay, balki badiiy matnda qahramon ruhiyatini aks ettiruvchi, semantik jihatdan murakkab va lingvopoetik ahamiyatga ega elementga aylanadi.

Sirdaryo va Quva bilan bog'liq epizodlar badiiy matnda nafaqat makon tavsifi, balki syujetning dramatik rivojlanishida markaziy rol o'ynaydi. Ushbu toponimlar asarda xavf, sinov va hayotiy tajriba motivlarini boyituvchi semantik qatlam sifatida xizmat qiladi. Masalan, Sirdaryo kenglik va ochiq makon timsoli bo'lib, inson va tabiat o'rtasidagi ziddiyatni, shuningdek, xavf-xatarni his qilish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, bu geografik belgi voqea xarakterini kengaytirib, dramatik keskinlikni kuchaytiradi, ya'ni o'quvchi ruhiy zo'riqish va taranglikni makon orqali sezadi.

Quva esa mahalliy, aniq joyni ifodalovchi toponim sifatida namoyon bo'lib, voqeaning realistikligi va lokal rang-barangligini ta'kidlaydi. Bu makon qahramonlarning kundalik tajribalarini, urf-odat va madaniy muhit bilan o'zaro bog'liqligini ochib beradi. Tilshunoslik nuqtai nazaridan qaraganda, Sirdaryo va Quva toponimlari matnda semantik markaz vazifasini bajaradi: ular syujetni tashkillashtirish, dramatik vaziyatni yaratish va o'quvchida vizual hamda emotsional tasavvur uyg'otish uchun ishlatiladi.

Shuningdek, ushbu toponimlar metonimik funktsiyani ham bajaradi: Sirdaryo kenglik va xavf bilan sinonimlashgan bo'lsa, Quva lokal muhit va mahalliy hayotning o'ziga xos tafsilotlarini ramziy qiladi. Natijada, matnda geografik nomlar faqat joy nomi sifatida emas, balki dramatik strukturani mustahkamlovchi lingvopoetik vosita sifatida faol ishlatiladi. Masalan, yo'l halokati sahnalari yoki ov jarayonlari kabi epizodlar Sirdaryo va Quva makonida o'tkazilganda o'z dramatik ta'sirini kuchaytiradi, voqea qahramonlarining his-tuyg'ulari va xavf ostidagi vaziyatlari yanada sezilarli bo'ladi.

Tilshunoslik nuqtai nazaridan, bu yerda toponimlarning funksional tipologiyasini ajratish mumkin:

1. **Simvolik toponimlar** – kenglik, xavf va taranglikni ifodalovchi Sirdaryo.

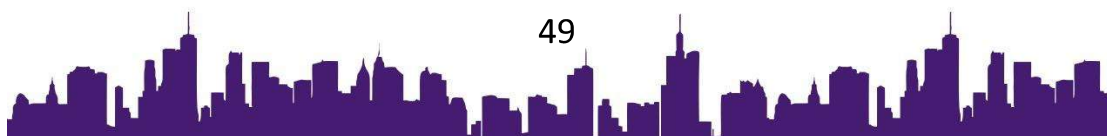
2. **Realistik, lokal toponimlar** – mahalliy muhit va voqealar kontekstini aniq ko'rsatadigan Quva.

Shu tarzda, toponimlar asarda dramatik tus va emotsional keskinlikni oshirish bilan birga, qahramonlarning ichki ruhiy holatini, voqea chizig'idagi ziddiyat va sinovlarni badiiy jihatdan boyitadi.

Qissadagi joy nomlari quyidagi funksiyalarni bajaradi:

1. **Realistik fon yaratish** – voqealarni aniq geografik hudud bilan bog'laydi.

2. **Tarixiy xotirani jonlantirish** – milliy meros va davlatchilik an'analari eslatadi.



3. **Hududiy identitetni shakllantirish** – qahramonning ijtimoiy va madaniy ildizlarini ko'rsatadi.

4. **Psixologik vosita** – ichki ruhiy kechinmalarni ifodalaydi.

5. **Dramatik kuchni oshirish** – voqealarga keskinlik va ta'sirchanlik bag'ishlaydi.

Demak, toponimlar qissada estetik va semantik yuk ko'taruvchi birlik sifatida faol ishlatilgan.

“Kiprikda qolgan tong” qissasida joy nomlari, ya'ni toponimlar, badiiy matnda milliy madaniyatni ifodalovchi muhim lingvopoetik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ularning ishlatilishi nafaqat geografik ma'lumotni yetkazish vositasi bo'lib xizmat qilmay, balki matnga semantik va estetik qatlam qo'shadi. Tilshunoslik nuqtai nazaridan, bu toponimlar bir necha funksiyani bajaradi: ular badiiy makonni real geografik asosda quradi, ya'ni o'quvchiga qahramonlarning harakatlanayotgan hududini aniq tasavvur qilish imkonini beradi; shuningdek, tarixiy xotirani jonlantiradi, ya'ni o'quvchi hududning o'tmishdagi voqealar va madaniy kontekst bilan bog'liqligini sezadi.

Hududiy identitetni mustahkamlash jihatidan, toponimlar o'zbek xalqining milliy ongini aks ettiruvchi signallar vazifasini bajaradi. Masalan, qissada keltirilgan joy nomlari orqali o'quvchi o'z vatani va mintaqasiga xos tabiiy-madaniy landshaftni tasavvur qilishi, shuningdek, milliy urf-odat, an'analar va ijtimoiy munosabatlarni sezishi mumkin. Bu esa lingvopoetik kontekstda toponimlarni oddiy geografik belgi sifatida emas, balki ma'naviy va estetik xabar yetkazuvchi vosita sifatida qarashga imkon beradi.

Bundan tashqari, qissadagi toponimlar qahramon ruhiyatini ochib berishda ham muhim rol o'ynaydi. Masalan, shahar yoki qishloq nomining semantik komponentlari orqali muallif qahramonning hissiyotlari, kayfiyati va ichki dunyosini aks ettiradi. Bu, o'z navbatida, makon va shaxsiyat o'rtasidagi lingvopoetik uyg'unlikni ta'minlaydi, ya'ni til vositalari orqali psixologik va badiiy tasvir yaratish imkonini beradi.

Shunday qilib, “Kiprikda qolgan tong” qissasidagi toponimlar tilshunoslik jihatidan bir necha darajada lingvopoetik ahamiyatga ega: ular real makonni badiiy makon bilan uyg'unlashtiradi, tarixiy va madaniy xotirani jonlantiradi, milliy identitetni mustahkamlaydi, shuningdek, qahramonning ruhiy holatini ochib beradi. O'zbek adabiy tilining imkoniyatlarini hisobga oladigan bo'lsak, bu toponimlar matnga estetik va semantik boylik qo'shib, milliy madaniyatning badiiy ifodasi darajasiga ko'tarilganligini ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, qissadagi makon tasviri faqat geografik yoki fon sifatida emas, balki milliy ong, estetik tafakkur va ma'naviy qadriyatlar tashuvchisi sifatida tahlil qilinishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:



O'ZBEKISTON: ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOT MASALALARI

1. Said Ahmad. Kiprikda qolga tong (qissa). www.ziyouz.com, 2024.
2. Hojiyev, A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. Toshkent: Fan, 2015.
3. Xolto'rayeva, S. U. O'zbek toponimlarining lug'at shakli tahlili. Toshkent, 2018.
4. Qobilova, M. S. O'zbek adabiy tilida joy nomlari. Filologiya Ufqlari, 2020.
5. Kilichova B. Onomastika(o'quv qo'llanma). – Buxaro, 2003
6. Ismatova, N. Toponimik so'zlarning O'zbek tilidagi aks ettirilishi. Toshkent, 2019.

